

TÜRK ƏDƏBİYYATINDA UŞAQ ŞEİRİNİN İNKİŞAF TARİXİ

Şeir keçmişdən bu günə qədər insanların düşüncələrinin aynası, duyğularının dili olmuşdur. Şeir ritmik quruluşu vasitəsilə öyrənilən məlumatları yadda saxlamağa kömək etməklə yanaşı bu prosesi daha əyləncəli və maraqlı etmişdir. Tədqiqatçılar uşaq ədəbiyyatından bəhs edərkən onu uşaqların dünyasına və səviyyəsinə xitab edə biləcək əsərlər toplusu kimi təqdim edirlər. Uşaq ədəbiyyatı onların böyümə və inkişafına, xəyal, duyğu, düşüncə və hislərinə, zövqlərinə, əylənərək öyrənmələrinə yardım etmək məqsədi ilə gerçəkləşdirilən bir ədəbiyyat olaraq tanınır. Təsadüfi deyildir ki, tədqiqatçı A.F.Oğuzxan uşağın dil inkişafı və şeir arasındakı bənzərliyi belə izah edir: "Uşaq daha yenicə danışmağa başlayarkən şeirdə işlənən cümlələrin quruluşuna uyğun bir istiqamət seçir, qafiyə və səs çalarlığı baxımından bir-birinə çox bənzəyən kəlimələr istifadə edir. Uşaqlar istifadə etdikləri kəlimələrə fərqli bir gözəllik qatırlar. Onlar öz daxili dünyalarını və düşüncə tərzlərini əks etdirən formaya üstünlük verirlər" (2, 7).

Türk ədəbiyyatında isə uşaq lirikasının meydana çıxması elm və təhsilə marağın artdığı bir dövrə - Tənzimat dövrünə təsadüf edir. Ümumiyyətlə isə uşaq ədəbiyyatının inkişafı, mövzu

üzərində daha ciddi araşdırmaların başlanması isə Cümhuriyyətin elanından sonrakı dövrlə bağlıdır. 1979-cu ilin "Dünya uşaq ili" kimi qəbul edilməsi ilə uşaq ədəbiyyatına əvvəlki illərdən daha çox önəm verilməyə başlandı. Türkiyədə uşaq ədəbiyyatının bir qədər gec meydana çıxması bir həqiqətdir. 1911-ci ilə qədər uşaq ədəbiyyatı dedikdə daha çox epik növdə yazılan əsərlər yada düşürdü. Bu dövrə qədər yazılan Yusif Has Hacıbin "Kutadqu-Bilik", Mahmut Kaşğarının "Divanilüġat-it-Türk", Səlcuq hökmdarı Keykavusun oğluna nəsihət vermək üçün yazdığı "Kabusnamə" və digər ədəbi nümunələr uşaqların inkişafında böyük rol oynasa da hələ bu əsərlər Türk dünyasında uşaq ədəbiyyatının başlanğıcı hesab oluna bilməzdi. Çünki bu dövrlərdə "uşaq ədəbiyyatı" qavramı Türk ədəbiyyatında tam şəkildə özünü doğrultmamışdı. 1839-cu ildə Tənzimat fərmanının elanı sadəcə sosial-siyasi nöqteyi-nəzərdən Türk cəmiyyətinə təsir etmədi, eyni zamanda Türk ədəbiyyatı yeni bir mədəniyyət dairəsinə - Avropa mədəniyyətinə daxil oldu. Bu zaman çərçivəsində əcnəbi dil bilənlərin sayı tədricən artdı, avropa dilindən tərcümələr edilməyə başlandı və bu tərcümələr sayəsində Türk ədəbiyyatı Avropada mövcud olan uşaq təhsili və psixologiyası ilə yaxından tanış olmaq şansı qazandı.

İbrahim Ələddin Gövsanın 1911-ci ildə nəşr olunan "Uşaq şeirləri" kitabı uşaqlar üçün nəşr olunan birinci şeir kitabı idi. Kitabın ilk səhifəsində Tənzimat ədəbiyyatının qələm sahiblərindən biri olan Abdülhaq Hamidin Ələddin bəyi təqdir edən "Əziz Ələddin bəy" deyə başlayan yeddi misralıq qısa bir məktubu yer alır. Kitabın önsözündə uşaqların inkişafında böyük rol oynayan valideynlərə və müəllimlərə müraciət edən İbrahim Ələddin "Ağac yaşken eğilir" ("Dəmiri isti-isti döyərlər") atalar sözünü xatırladaraq onlara milli-dini-əxlaqi ismarıclar verməyin vacib olduğunu və Avropada bunun şeir və nəğmə vasitəsilə edildiyini qeyd edirdi (3, 126). "Bir kaç çocuk kalbi kazanabilmek şu ehemmiyetsiz hizmetin en büyük mükafatıdır" („Bir neçə uşağın qəlbini qazanmaq bu əhəmiyyətsiz xidmətin ən böyük mükafatıdır“) sözləri ilə önsözü bitirən İbrahim Ələddinin "Ana məhəbbəti" ("Anne sevgisi"), "Horoz ile İnci" ("Xoruz illə İnci"), "Çiftçinin nasihatı" ("Əkinçinin nəsihəti"), "Bahar", "Kelebek" ("Kəpənək"), "Tilkinin vaadi" ("Tülkünün vədi") kimi şeirləri bu gün də ən gözəl ədəbi nümunələr hesab olunur. Uşaq şeirlərini İbrahim Ələddinin ardınca Əli Ülvinin "Çocuklarımıza neşideler" (1912), Təvfik Fikrətin "Şərmin" (1914) şeirləri izləyir (4, 128).

XX əsrdə Türkiyənin sosial-siyasi mühitdə yetişdirdiyi ən böyük sənətkarlarından olan və Türk elmi ədəbi tarixinin qurucusu Fuad Köprülünün uşaqlar üçün yazmağa zaman ayırması diqqəti cəlb edən məqamlardan biri olmuşdur. Onun "Məktəb şeirləri" (1918), Molla Nəsrəddin (1918) adlı kitabları uşaq ədəbiyyatında önəmli yerə sahibdir.

Türk uşaq ədəbiyyatının tarixinə nəzər yetirdikdə fərqli dil və üslub xüsusiyyətləri daşıyan bir-birindən dəyərli əsərlərlə qarşılaşırıq. Türk uşaq şeirinin ilk nümunələrindən biri olan Təvfik Fikrətin "Şərmin" şeiri Osmanlı dövründə yazılmasına baxmayaraq dil və üslubun sadəliyi baxımından bu gün də rahatlıqla başa düşülür (2, 8):

Açıl perde, açıl perde
Sen açıldın, güneş nerde?
Bizi galiba unutmuş,
Hayır, onu bulut yutmuş.

V.Qusev, A.Z.Yefimov, V.Vinoqradov, Ö.Dəmirçizadə kimi bir çox ədəbiyyatçılar şairin özünəxas tərzini əks etdirən dil və üslubun ədəbi yöndən üstünlüyünü, müəyyən qaydalara söykəndiyini və xüsusilə də başadüşülən olmasını vurğulayırlar. Lakin türk uşaq şeirlərində dəyişməkdə və inkişaf etməkdə olan dil və üslub sistemi müəyyən bir dövrdə bir çox problemlərlə qarşılaşmışdır. Xüsusilə uşaq dünyası, psixologiyası kimi bir çox önəmli faktorların nəzərə alınmaması dil və üslubun düzgün işlənməsini çətinləşdirirdi.

Tədqiqatçı-yazıçı Meral Alpaya görə uşaq şeirlərində dil və üslub baxımından aşağıdakı xüsusiyyətlərin olması zəruridir (5, 132):

- 1.Milli dil istifadə olunmalı və şeirdə əcnəbi sözlərə yer verilməməlidir.
- 2.Dil təbii və sadə olmalı, uşağın dilə marağını və sevgisini artırmalıdır.
- 3.Uşağın sahib olduğu dil səviyyəsindən başlayaraq söz bazasını zənginləşdirməlidir.
- 4.Uşaqlar üçün yazılan əsərlər dilin qaydalarına uyğun olmalıdır.

5.Cümlələrdə uşaqların qavrama səviyyələrinə və yaşlarına uyğun ifadələrdən istifadə olunmalı, uzun cümlələrdən imtina edilməli, fikirlər isə açıq şəkildə verilməlidir.

Ədəbiyyatda önəmli yer tutan bəlağət və bədiilik uşaq ədəbiyyatında özünü daha çox hiss etdirir. Belə ki, bəzən uşaqların düşüncələrində bəlağətin gücü ilə yaradılan dünya çox zaman həqiqi dünyadan daha çox təsirli olur. Müasir türk uşaq şeirinin dili isə yetəri qədər bəlağətli və səmimi bir dildir. Türk uşaq ədəbiyyatında yer alan uşaq şeirlərinin bir çox qismində düzgün söz sırasına riayət olunsada, bəzi şeirlərdə bu sıranın pozulduğunun şahidi oluruq. Nümunə kimi Fazıl Hüsni Dağlarcanın "Evimiz" şeirinə diqqət yetirək (5, 122):

Evimiz dörd odalıdır,
Hadi gezelim Tuncay
Yavaş-yavaş hepsini
Konuk odası süslü
Duvarlara bezeklere baktıkça
Giderim uzaklara ben.

Şeirdə qarışıq söz sırası aydın şəkildə görünsə də şeirin dili sadə, mənası isə aydındır. Bəzən türk uşaq şeirlərində məna bir və ya iki misrada tamamlanır. Bu cür qısa misralar uşaqların şeirdə verilən fikirləri daha yaxşı başa düşmələrinə bir növ kömək edir. Məsələn, Cahit Zarifoğlunun uşağın dilindən anaya sevgisini və onun verdiyi güvən duyğusunu çox aydın bir dillə ifadə edən, ən əsası isə qısa olmasına baxmayaraq dərin məna yüklü "Çalışan anne" ("İşləyən ana") şeiri sadəcə yeddi kəlimədən ibarətdir (4, 245):

Korkunç
Bir fırtına çıkıyor
Annem evden gidince.

Türk ədəbiyyatında uşaqlar üçün yazılan şeirlərin inkişafında iki ayrı istiqamət göstərilir (2, 5).

1.Uşaqlarda şeiri duyma hissini oyadan və tamamilə uşaqlar üçün yazılan şeirlər. Bu şeirlər müxtəlif mövzuları əhatə edə bilər.

2.Uşaqları sanki ovsunlayan və yalnız uşaqlardan bəhs edən şeirlər.

Uşaqlardan bəhs edən şeir nümunələri ilk dəfə İslam dininin qəbulundan sonrakı dövrlərdə meydana çıxmışdır. Beləliklə şairlər uşaqlardan istifadə edərək onları əsərlərin baş qəhrəmanı etmişlər.

Uşaq şeirlərini yazarkən hər bir şairin diqqət etməli olduğu əsas məsələ uzun təsvirlərdən imtina etməkdir. Uşaqların hər hansı bir mövzunu dərk etmə müddəti qısa olduğundan onlar nəticəni tez bir zamanda görmək istəyirlər və uzun təsvirlərdən tez bezirlər. Uşaq ədəbiyyatında şeirlər daha çox uşağın öz dilindən, valideynin və ya böyüklərin dilindən, yaxud da təbiət hadisələrinin dilindən verilir. Uşağın öz dilindən verilən şeirlərdə çevrəsi, ata-anası, müəllimləri və başqaları ilə danışan uşaq həyatı öz məntiqi, düşüncə tərzilə ifadə edərək özünü sanki ətrafına təsdiqlətməyə çalışmaqla saflığını, səmimi duyğularını və hazır cavablığını da bir növ şeirdə əks etdirir.

Hər bir şeirin öz daxilində müəyyən bir ahəngi vardır. Rədif, qafiyə, ölçü, alliterasiya, assonans kimi ünsürlər şeirdə ahəng yaradan ən önəmli vasitələrdir. Şeirin ahəngi, səslərin oxşarlığı onun uşaqların dilinə daha rahat yatmasına, dilə yaxından bələd olmasına şərait yaradır. Şeirlərdə tam və zəngin qafiyələrə daha çox yer verilsə də, yarım qafiyəyə də müəyyən qədər rast gəlinir. Məsələn „Kelebek“ („Kəpənək“) adlı şeir parçasına nəzər yetirək (5, 144):

Sabahki tatlı rüzgārın
Budur çiçekli bir eşi
Ve ya yavru kuşların
Küçük, sevimli kardeşi.

„Çocuklarımıza neşideler“ kitabında yer alan „Çalışalım“ adlı şeirdə isə misra sonunda ikidən çox səsbənzərliyi nəzərə cəpırır. Bu misralar isə zəngin qafiyəyə ən gözəl nümunədir (5, 145):

Tenbellikten **sakınalım**
Çalışmanın zamanıdır.
İnsanlığı **takınalım**

İş insanın bir canıdır.

Uşaq ədəbiyyatının istər türk, istər alman, istərsə də azərbaycan ədəbiyyatında rolu danılmazdır. Təsadüfi deyildir ki, uşaq ədəbiyyatı tədqiqatçıları uşaq ədəbiyyatından bəhs edərkən onu uşaqların dünyasına və səviyyəsinə xitab edə biləcək əsərlər toplusu kimi təqdim edirlər. Uşaq ədəbiyyatı uşaqların böyümə və inkişafına, xəyal, duyğu, düşüncə və hislərinə, zövqlərinə, əylənərək öyrənmələrinə yardım etmək məqsədi ilə gerçəkləşdirilən bir ədəbiyyat olaraq tanınır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Keklik S, Savran Ö. "Çocuk şiir antolojilerinin (2000-2013) biçim ve içerik açısından incelenmesi", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi ÖS-II: Türkiye: 2015, 339-352 s.
2. Memmedov C. "Modern Türk Çocuk Şiirinin Dil ve Üslup Özellikleri", Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi-№1, 2013, 12 s.
3. Önkaş N.A. "Çocuk Edebiyatı Kitaplarında şiirin yeri", Türkiye, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009, 12 s.
4. Temizyürek F, Şahbaz N.K, Gürel Z. "Çocuk Edebiyatı", Ankara, "Pegem Akademi", 2016, 273s.
5. Yurdakul M.E. "Çocuk şiirleri", Türkiye, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 19, sayı 2, 2010, 120-146 s.

XÜLASƏ

Burada türk uşaq ədəbiyyatının inkişaf tarixini müəyyən dərəcədə işıqlandırmağa çalışdıq. Məqalədə türk ədəbiyyatında illər öncədən öz sözünü demiş şairlərin uşaq lirikası nümunələrini özündə əks etdirən tarixi mərhələləri qısa şəkildə əks olunmuşdur. Eyni zamanda türk uşaq lirikasının uşaqların inkişafında oynadığı rol, onların uşaqlara hansı yöndə təsir etməsi aydın şəkildə ifadə edilmişdir. Bununla yanaşı şeirlərin forma və məzmun cəhətdən təhlili verilmişdir. Ən önəmlisi isə türk şeirinin dil və üslub xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır. 1911-ci ildən başlayan uşaq ədəbiyyatı bu gün də geniş oxucu kütləsinə sahib olmaqla öz aktuallığını və varlığını hər zaman qorumuşdur.

Açar sözlər: *uşaq ədəbiyyatı, türk ədəbiyyatı, şeir xüsusiyyətləri, şairlər, dil və üslub*

Rəyçi: *f.ü.f.d. M.X.Əliyeva*